
PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940
MIP/DRENTHE

GEMEENTEBESCHRIJVING PEIZE

GEWIJZIGD

GEWIJZIGD EXEMPLAAR
DIT EXEMPLAAR WORDT NIET UITGELEEND !!

NOVEMBER 1989

1. INLEIDING

De gemeente Peize maakt deel uit van het inventarisatiegebied "Drents Plateau" en omvat naast het hoofddorp Peize de nederzettingen Altena, Boerelaan, De Horst, Peizermade, Peizerwold en De Pol.

Het grondgebied wordt begrensd door in het oosten de gemeente Eelde, in het zuiden de gemeente Vries en in het westen de gemeente Roden. In het Noorden valt de gemeentegrens samen met de provinciegrens tussen Drenthe en Groningen. Aangrenzend ligt hier de gemeente Groningen. De huidige omvang van de gemeente bedraagt 2.880 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850-1.295, 1900-1.766, 1940-2.606, 1988-4.858.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De gemeente Peize is gelegen aan de sterk gelede noordrand van het Drents Plateau en vormt het overgangsgebied tussen de pleistocene zandgronden van dit uit grondmorone bestaande hoogterras en de jonge holocene zeeklei van Groningen. Gedurende de laatste ijstijd (Weichselien) kwam vrijwel het gehele grondgebied van de huidige gemeente, de beekdalen bleven waarschijnlijk deels vrij van bedekking, onder een dekzandpakket van wisselende dikte te liggen. In dit overwegend vlakke dekzandlandschap tekenden zich een drietal terreinruggen af: één vanaf De Pol via Peize in noordelijke richting tot iets voorbij Peizerwold, één vanaf De Pol in oostelijke richting via De Horst tot aan het beekdal van het Eelderdiep en één in de zuidwesthoek van de gemeente bij Altena, het Grote Veld en Klunderveen.

Tijdens de warmere periode van het Holoceen werden de beekdalen van het Eelder- en Peizerdiep, de natuurlijke begrenzingen van de gemeente in het Noorden en oosten respectievelijk het westen, met moerasveen opgevuld. Op het door waterstagnatie (keileem dicht aan de oppervlakte) gekenmerkte deel van het Drents Plateau dat zich ten zuiden van Peize tot ver over de gemeentegrens uitstreekte, ontwikkelde zich gelijktijdig een omvangrijk hoogveen gebied: het Peizer- en Bunnerveen. Tevens trad er in het zuidelijk deel van de gemeente plaatselijk veenvorming op in een aantal verspreid gelegen dobben (pingoruïnes). In de aanzienlijk lager gelegen noordelijke helft van de gemeente, alsmede tot in het uiterste zuidoosten reikend het beekdal van het Eelderdiep, zorgde een gebrekkige waterhuishouding eveneens voor veenvorming. In dit geval betrof het laagveen. Uiteindelijk kwam ruim twee-derde van de huidige gemeente in deze periode onder een veenpakket te liggen. Een veenpakket dat in het uiterste Noorden, daar waar Eelderdiep en Peizerdiep samenvloeien, later werd afgedekt met een dun laagje zeeklei.

Met recentelijk de volledige ontginning van het in de gemeente gelegen hoogveen, wordt de zuidelijke helft van Peize thans bodemkundig gekenmerkt door het overwegend voorkomen van middelhoge en soms hoge podzolgronden. In de zuidwesthoek wordt in deze bodems binnen 125 cm potklei aangetroffen, terwijl de gronden langs het Peizerdiep hier tot de venige beekdalgronden behoren. Het eveneens geheel ontgonnen laagveengebied bestaat uit niet-uitgeveend laagveen, waarbij het uiterste Noorden de klassificatie niet uitgeveend laagveen met klei op veen krijgt.

Het grondgebied van de gemeente helt vanaf de hogere zandruggen naar de beekdalen en het Noorden af. De hoogte varieert globaal van 6.0 meter + NAP op het Grote Veld in het zuiden van de gemeente tot 0.5 meter - NAP in het Noorden van de gemeente.

De afwatering geschiedt in noordelijke richting via het Eelder- en het Peizerdiep. Ten behoeve van de bescherming van de gronden aan weerszijden van het Oude Diepje in de gemeenten Peize en Roden werd in 1917 het waterschapje De Weehorst opgericht. In 1928 volgde de oprichting van het interprovinciale waterschap De Peizer- en Eeldermeden. Dit waterschap hield zich met name bezig met de verbetering van het Eelderdiep en het bemalen van de poldergronden in dit deel van de gemeente. Bij de na oorlogse reorganisatie van het Drentse waterschapsbestel werd de gemeente uiteindelijk in zijn geheel opgenomen in het waterschap Noordenveld.

3. ONTGINNINGEN EN GRONDGEBRUIK

De vroegste ontginningen in Peize dateren waarschijnlijk uit de vroege Middeleeuwen en vonden in het zuiden en midden van de gemeente plaats vanuit de op de hogere zandgronden aldaar gesitueerde esnederzettingen. Karakteristiek voor het Drentse zandgebied richtten men zich vanouds op het overgangsgebied tussen de laaggelegen beken en de hogere veldgronden, met name die plaats waar die combinatie van een gunstige waterhuishouding, goede bemestingsmogelijkheden en een zo hoog mogelijke bodemvruchtbaarheid de meest geschikte plek voor het bedrijven van landbouw vormde. De groenlanden bevonden zich, enkele nabij de nederzettingen gelegen perceeltjes weiland daargelaten, in de beekdalen van het Peizer- en het Eelderdiep. De akkerbouw concentreerde zich in hoofdzaak op de vrij omvangrijke es van Peize en de op enige afstand ten zuiden daarvan gelegen kleine Horsteresch. Daarnaast werden ten behoeve van de hopteelt, die met name in de 17e eeuw van grote sociaal-economische betekenis was voor Peize, in een zone vermoedelijk direct achter de erven op de overgang naar de eigenlijke es tal van hoppetuinen aangelegd. Met het in de 18e en het begin van de 19e eeuw aanzienlijk aan betekenis inboeten van de hopteelt waren veel van deze tuinen in 1850 als zodanig niet meer in gebruik.

Het omvangrijke laagveengebied in het Noorden van de gemeente werd eveneens reeds in de Middeleeuwen ontgonnen. Aan de noordwestzijde van de Peizeresch ontstond hier op de overgang naar het Peizerdiep het wegdoorp Peizerwold. De ontginningen in dit gebied kenden rond het midden van de vorige eeuw voornamelijk een graslandbestemming. Uitzondering vormde de directe omgeving van Peizerwold, waar getuige de kaart van 1850 naast groenlanden ook een aantal bouwlandpercelen werden aangetroffen.

Ontginningen van jonger oorsprong werden in 1850 aangetroffen in het ten westen en in mindere mate zuiden van het dorp Peize. In dit vroeger zeer bosrijke gebied resulteerden de ontginningen in een patroon van uitgestrekte, aaneengesloten door wallen of sloten begrensde percelen. Gras- en bouwland wisselden elkaar hier in sterke mate af. Her en der over het gebied verspreid lagen bovendien tal van grotere en kleinere bosrestanten, hetgeen dit deel van de gemeente destijds een gevarieerd uiterlijk gaf.

Met bovengenoemde ontginningen was Peize in verhouding tot andere zandgemeenten in 1850 reeds voor een opvallend groot deel in cultuur gebracht. Het dorpstoebehooren bestond destijds voor nog geen derde deel uit woeste gronden, terwijl het gemiddelde voor alle zandgemeenten in Drenthe ongeveer twee-derde bedroeg. Woeste gronden werden rond het midden van de vorige eeuw uitsluitend nog aangetroffen in de zuidelijke helft van de gemeente: Bunnerveen, Grote Veld, Het Veen, Witteveen. Ondanks het feit dat zowel in het jongere ontginningslandschap ten zuidwesten van Peize als in het eertijds eveneens houtrijke Noorden van de gemeente veel bos was verdwenen, behoorde Peize in 1850 toch tot de bosrijkste gemeenten van Noord-Drenthe. Naast vermelde bosrestanten ten zuiden en westen van Peize werden er verder omvangrijke bebossingen aangetroffen bij Peizerwold en langs de oostzijde van de Peizeresch.

Het grondgebruik was rond het midden van de vorige eeuw nog puur op de landbouw gericht. De oppervlakteverhouding grasland:bouwland (1832-1.538 hectare: 352 hectare) lag ruim boven het provinciaal gemiddelde. Op basis van deze naar verhouding grotere oppervlakte grasland tegenover bouwland dan in het zandgebied, werd Peize bij de nieuwe landbouwindeling van 1910 te zamen met de buurgemeenten Eelde en Roden bijeengebracht binnen de regio Noordelijk Randgemeenten. Oorzaak voor het hoge grasland aandeel was het feit dat de gronden in het laag gelegen Noorden ten gevolge van een relatief stijgend grondwaterpeil (doorklink) in de loop der eeuwen steeds minder geschikt werden voor bouwland gebruik. Met name in de omgeving van Peizerwold kreeg de veehouderij hierdoor reeds vroeg een volwaardige plaats binnen het agrarisch bedrijf. Daar het merendeel van de boerderijen rond 1850 echter gesitueerd was in de zuidelijke helft van de gemeente, waar gras- en bouwland zich meer overeenkomstig het zandgebied verhielden, vertoonden de bedrijven in de gemeente Peize gemiddeld genomen toch veel overeenkomsten met die in de andere zandstreken (gemengd bedrijf).

Tussen 1850 en 1900 vonden er slechts op bescheiden schaal nieuwe ontginningen plaats. Het landbouwareaal werd in deze periode met ongeveer 200 hectare uitgebreid, hetgeen het aandeel van de woeste gronden in de gemeente deed afnemen tot iets minder dan een kwart. Afgezien van enkele bosontginningen in de omgeving van Peizerwold en in het jongere ontginningsgebied nabij Peize, ging het hier uitsluitend om incidenteel en onsystematisch uitgevoerde veldontginningen in het uiterste zuiden van de gemeente. Wat in deze streek ontstond was een onregelmatig, sterk versnipperd ontginningslandschap met een sterk gemengd grondgebruik. Temidden van de ontginningen ontwikkelde zich terzelfder tijd de nieuwe nederzetting Boerelaan.

Daar het bouwlandareaal over de jaren 1850-1900 sterker uitbreidde dan het areaal grasland, daalde de oppervlakteverhouding grasland:bouwland (1900-1.554. hectare: 532 hectare) in deze periode enigszins. Peize bleef echter gelden als een graslandrijke gemeente.

Dat de rundveedichtheid (= aantal runderen per 100 hectare landbouwgrond) en de gemiddelde rundveebezetting (= aantal runderen per bedrijf) ondanks de sterk opkomende zuivelindustrie in 1900 nog altijd onder het gemiddelde voor de provincie lagen, hangt nauw samen met het feit dat Peize destijds een relatief groot aantal keuters telde. Van alle bedrijven in de gemeente behoorden 56.2% tot de klasse 1-5 hectare: een klasse waarin de bedrijfjes rond de eeuwwisseling hun bestaansrecht in de eerste plaats ontleenden aan de varkenshouderij. Gevolg was dat Peize in verhouding tot de rundveestapel relatief veel varkens bezat. Grote melkveebedrijven zoals die bij voorbeeld in het Noorden van de buurgemeente Roden (Roderwolde en omstreken) in grote getale werden aangetroffen, kwamen rond de eeuwwisseling in de gemeente Peize in aanzienlijk geringere mate voor.

Met het algemeen verbreid geraken van het kunstmestgebruik en de verbetering van landbouwkundige technieken en cultuurtechnische mogelijkheden namen de ontginningen in de loop van deze eeuw in vergelijking met de voorgaande periode aanzienlijk toe, doch bleven deze ruim achter bij die in de meeste andere zandgemeenten. Oorzaak voor dit achterblijven was het gebrek aan voor ontginning geschikte woeste gronden. De gemeente werd immers al vóór 1900 voor het grootste deel in cultuur gebracht.

In totaal breidde het landbouwareaal tussen 1900 en 1940 met ongeveer 450 hectare uit, wat neerkomt op iets meer dan 20%. Gedurende de eerste decennia van deze eeuw betroffen de activiteiten als voorheen incidentele en onsystematische ontginningen en vereningen. De belangrijkste ontginningen vonden dan ook pas plaats in de jaren 1920-1940, toen het landbouwareaal met ongeveer 14% werd uitgebreid. In deze periode werd er over het algemeen minder kleinschalig te werk gegaan, hetgeen met name op het Grootte Veld resulteerde in een aanmerkelijk rationelere verkaveling dan elders in de omgeving. Aan de rand van dit ontginningscomplex kwam gelijktijdig ook de nieuwe nederzetting Altena tot ontwikkeling.

Daar aan het eind van de vorige en in de loop van deze eeuw naast heide en veen ook tal van bossen en bosjes in landbouwgrond werden omgezet, nam het bosareaal in deze periode sterk af. Bedroeg de oppervlakte bos in 1880 nog 167 hectare, in 1940 was deze teruggebracht tot ongeveer 120 hectare. Aan de bosrijkdom van weleer herinnerden in 1940 nog slechts een aantal kleine bosrestanten, zoals het Tolnerbosch als overblijfsel van de Altenaaschebossen. Woeste gronden werden destijds uitsluitend nog aangetroffen aan de rand van het Bunnerveen.

Met de landbouw nog altijd als belangrijkste bron van bestaan, kwamen de ontginningen in de jaren 1900-1940 volledig ten goede aan de uitbreiding van het landbouwareaal en dan met name het areaal grasland. Het bouwlandoppervlak nam in deze periode zelfs enigszins af.

Duidelijk ging men zich meer toeleggen op de rundveehouderij. Deze specialisatie naar het weidebedrijf wordt goed weerspiegeld in de ontwikkeling van de rundveestapel: tussen 1900 en 1940 gaf het aantal runderen in de gemeente bijna een verviervoudiging te zien.

Zowel de rundveedichtheid als de gemiddelde rundveebezetting namen ten gevolge van intensivering sterk toe. Het betrof hier vooral de periode vanaf 1920. Voordien had men in de gemeente nog te maken met een groeiend aantal kleine bedrijven (1-5 hectare) waarop vooral de varkenshouderij van belang was. Na 1920 echter liep de levensvatbaarheid van de keuterbedrijven, ondanks aanvankelijk nog een verdergaande intensivering van de bedrijfsvoering, zienderogen achteruit. Als gevolg hiervan nam het aantal van deze bedrijfjes in de loop van de twintiger jaren geleidelijk aan af. Tijdens de crisisjaren '30 zette deze ontwikkeling zich in versneld tempo voort en nam gelijktijdig ook de varkensstapel aanzienlijk af. In plaats van het kleine bedrijf met een relatief hoge varkensbezetting ging nu het middelgrote bedrijf (5-20 hectare) met vooral rundvee het beeld van de agrarische bedrijfsvoering in de gemeente domineren.

4. INFRASTRUCTUUR

De gemeente Peize nam in het verleden verkeersgeografisch gezien een sterk ondergeschikte plaats in binnen het geheel van de Noord-Drentse gemeenten. Een historisch belangrijke verkeersroute deed de weinige nederzettingen niet aan. De moerasvenen van het Eelder- en het Peizerdiep aan de oost- respectievelijk de westzijde van de gemeente en het hoogveengebied in het zuiden vormden hiervoor te zeer een barrière. Zelfs met de stad Groningen waarop Peize in belangrijke mate georiënteerd was (onder meer toevoer van stadsmest ten behoeve van de hopteelt), bestond er rond het midden van de vorige eeuw nog altijd geen goede wegverbinding. De enige rechtstreekse verbinding betrof een via Peizerwold en de Peizermaden lopende, met takkenbossen verstevigde weg. Deze zogenaamde sprikkenweg was alleen tijdens droge perioden redelijk te begaan en heette toepasselijk Langezomerweg (nu Groningerweg). Bij hoog water was men genoodzaakt voor het wegverkeer van een naar Groningen gebruik te maken van de zandweg vanaf De Pol via Eelde, hetgeen betekende dat men een grote omweg moest maken.

Gezien deze situatie is het weinig verwonderlijk dat tot ver in de vorige eeuw het merendeel van het verkeer op Groningen over het water plaatsvond. Het Peizerdiep was goed bevaarbaar en sloot in het Noorden van de gemeente direct aan op het Groninger kanalenstelsel. Vanaf de westgrens van de gemeente werd dit diep door de Schipsloot verbonden met het ten westen van Peize gelegen haventje.

Het verkeer tussen Peize en de omliggende Drentse gemeenten was rond 1850 slechts van bescheiden omvang en geschiedde volledig via een beperkt aantal zandwegen: één over Winde en Donderen naar Vries, één over Foxwolde naar Roden, één naar Lieveren en de reeds genoemde weg over De Horst naar Eelde. Naast dit vrij eenvoudige stelsel van doorgaande wegen telde de gemeente in 1850 verder nog een meer uitgebreid netwerk van zandwegen ten behoeve van de landbouwontsluiting. De dichtheid van dit netwerk was het grootst rondom de nederzettingen. In de noordelijke laagveenontginningen en het zuidelijke heidegebied werd slechts sporadisch een weg met een dergelijke bestemming aangetroffen.

Pas met het gereedkomen van de straatweg Roden-Peize-Groningen, de eerste verharde verbinding in de gemeente, in 1884/85 werd Peize in belangrijke mate uit zijn langdurige isolement verlost. Naast het eigen bestemmingsverkeer nam met de komst van deze kunstweg, die via de weg Roden-Norg-Huis ter Heide-Kloosterveen in verbinding stond met de belangrijke rijksweg Assen-Meppel, ook het doorgaande verkeer in de gemeente sterk toe. Bij Peizerwold en aan het Moleneind bevonden zich langs deze route tolleren. Met het vervoer te water was het dankzij de komst van de straatweg abrupt gedaan.

De bestrating van de weg Vries-Donderen-Winde-Peize in 1899/1900 deed vervolgens de drie-armig stervormige structuur ontstaan, die tot aan de dag van vandaag karakteristiek is voor het hoofdwegenpatroon van Peize. (Met de aanleg van de Noordenveldweg is de hoofdverbinding Peize-Vries wel meer westelijk komen te liggen.)

Nadat in 1903-1905 ook de weg van De Pol over De Horst naar Eelde verhard werd, werden in de daarop volgende decennia louter verbinding van ondergeschikte betekenis bestaat, zoals de weg naar Boerelaan en de weg naar Altena en Lieveren. Nieuwe wegen van betekenis werden tussen 1900 en 1940 evenmin aangelegd.

Aanmerkelijk belangrijker dan de ontwikkelingen die zich in deze periode in het wegenstelsel voltrokken, was dan ook de komst van de NTM (Nederlandsche Tramweg Mij.)-lijn Groningen-Drachten via Peize-Roden-Leek in 1913. Deze lijn had in Peize tegenover de zuivel-fabriek een halte en rangeerterrein, waar goederen geladen en gelost werden en reizigers op en af stapten. Dat de lijn in tegenstelling tot de meeste andere tramlijnen in Drenthe de jaren dertig niet ten onder ging in de concurrentieslag met het sterk in opkomst zijnde gemotoriseerde wegverkeer, was onder andere te danken aan het feit dat enkele belangrijke industrieën in Peize, Roden, Leek en Drachten er gebruik van maakten. Na beëindiging van de exploitatie door de NTM was dit voor de NV Nederlandse Spoorwegen aanleiding om de Drachtster tram bekendstaande goederentrein voor het laatst.

Infrastructuur met een geheel andere functie dan verkeer en vervoer werd gedurende de laatste decennia voor 1940 aangelegd door de in het gebied optredende waterschappen. Zowel in de Polder de Peizer- en Eeldermeden als in het waterschap De Weehorst werden destijds een aantal kaden aangelegd ten einde de laaggelgen gronden in deze delen van de gemeente tegen wateroverlast van buiten te beschermen.

5. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

De bewoning van Peize concentreerde zich vanouds in het midden en zuiden van de gemeente. Tijdens de vroege Middeleeuwen ontstond hier op de hogere zandgronden als eerste het esdorp Peize. De grote ouderdom van deze nederzetting laat zich onder meer afleiden uit het feit dat de Bisschop van Utrecht er al in de 12e eeuw een adellijke woning aan zijn broer schonk. Later zou uit dit goed met aanzienlijke bezittingen het Huis te Peize (begin 19e eeuw gesloopt) voortkomen.

Op korte afstand ten zuidoosten van Peize ontstond waarschijnlijk eveneens in de Middeleeuwen de bewoning van wat op de kaart van 1850 wordt aangeduid als Peizerhorst; een esgehucht waartoe ook Midden- en Achterhorst behoorden. Hoewel reeds vroeg ontgonnen, bleef het gebied ten Noorden van de esnederzettingen lange tijd vrijwel geheel vrij van bewoning.

In dit madelandschap beperkte de occupatie zich tot nà 1850 volledig tot het in de Middeleeuwen vanuit Peize bevolkte wegdorp Peizerwold. Bij Peizerhorst ontwikkelde zich in de laatste helft van de vorige en het begin van deze eeuw de nieuwe nederzetting De Pol, terwijl in het ten westen hiervan gelegen heide- en veenontginningsgebied achtereens volgens Boerelaan en Altena ontstonden. Gelijkzeitig diende zich, Peizerwold uitgezonderd, met het ontstaan van het jonge wegdorp Peizermade ook de eerste bewoning in het noordelijk laagveengebied aan.

Opvallend in de nederzettingsgeschiedenis van Peize is het feit dat de gemeente rond het midden van de vorige eeuw reeds een aanzienlijke hoeveelheid verspreide bebouwing telde. Naast de bewoning van Midden- en Achterhorst, die gezien de geringe omvang in 1850 als verspreid aangemerkt kon worden, werden destijds diverse verspreid gelegen boerderijtjes aangetroffen in het jongere ontginningslandschap van Kleuvenveen en omstreken en aan de rand van de Peizereresch (Achterstewold, Brusselseweg, Esweg). Bovendien werd plaatselijk nog een enkele verspreide vestiging aangetroffen, zoals bij Kijkeveer, het Moleneind en de Steenhorstdijk.

Van het toch al geringe aantal nederzettingen dat de gemeente telde kon in 1850 alleen Peize als volwaardig dorp beschouwd worden. Wel had het destijds voor een kerk- en hoofddorp een opvallend open structuur en ruim plattegrond. De overwegend uit boerderijen bestaande bebouwing bevond zich langs tal van wegen: Brinkweg, Groningerweg (vroeger Westerweg), Hoofdstraat, Kerkstraat, Molenweg, Oude Velddijk, Raadhuisstraat, Roderweg (vroeger Moleneinde), Zuurscheweg.

Tussen 1850 en 1940 was er in de oude kern weliswaar sprake van verdichting van de bestaande bebouwing, doch de meest opvallende uitbreidingen voltrokken zich in deze periode aan de rand van het dorp. Hier was er sprake van een in sterke mate uitvloeien van bebouwing langs verharde en onverharde wegen. Gevolg was dat een echt centrum in 1940 in Peize niet aanwezig was.

In noordelijke richting vond in de jaren 1850-1940 een aanzienlijke uitbreiding van de bebouwing plaats langs de Groningerweg en dan vooral aan de oostzijde daarvan. Op het tussen de Hoofdstraat en de Hoppekampweg gelegen gedeelte van deze weg diende zich in deze periode een straatwand met naast enkele boerderijen niet-agrarische bebouwing in de vorm van woningen en een zuivelfabriek aan. Ten Noorden van de Hoppekampweg, waarlangs in de loop van deze eeuw eveneens meerdere woningen gebouwd werden, was de bebouwingsdichtheid lager. De sterk wisselende afstand van de boerderijen tot de weg zorgde hier bovendien nog voor extra openheid.

In het zuiden was de uitbreiding ruimtelijk gezien minstens zo omvangrijk als ten Noorden van de oude dorpskern. Onder meer diende zich hier in zuidelijke richting langs de Oude Velddijk een ver opstreckende lintbebouwing aan, terwijl de bebouwing langs de Zuurseweg in oostelijke richting tot vlak bij die van De Pol (zie onderstaande) uitbreidde. In westelijke richting bleef de uitbreiding van Peize beperkt tot enige nieuwbouw aan de Roderweg. Ondanks het feit dat er in de loop van de periode 1850-1940 in toenemende mate niet-agrarische bebouwing in de vorm van woningen, bedrijven, winkels en andere voorzieningen verees, bleef het karakter van Peize toch in belangrijke mate agrarisch. Vooral aan de rand van de oude dorpskern bleven boerderijen het dorpsbeeld in sterke mate domineren.

De belangrijkste niet-agrarische bedrijfstakken die zich in deze periode aandienden behoorden tot de voedings- en genotsmiddelen-industrie, de fourage-handel (onder andere de molen) en de bouwnijverheid. De rond de eeuwwisseling opgerichte zuivelfabriek was het enige bedrijf met een stuwerd karakter.

Het op korte afstand ten Noorden van Peize gelegen wegdoorp Peizerwold bestond in 1850 uit een gering aantal aan de oostzijde van de huidige Groningerweg gesitueerde boerderijen. Tussen 1850 en 1940 werd dit patroon enigszins verdicht, strekte de bebouwing zich in afnemende dichtheid uit in zowel noordelijke als zuidelijke richting en kwam er tevens enige bebouwing langs de westzijde van de weg. Het puur agrarisch karakter van de nederzetting bleef in deze periode behouden.

De bebouwing van het ten zuidoosten van Peize gelegen gehucht Peizerhorst bevond zich rond het midden van de vorige eeuw in hoofdzaak aan de toenmalige hoofdverbinding Peize-Vries (zie infrastructuur). In feite konden hier destijds twee kleine bebouwingsconcentratie onderscheiden worden: de ene in het zuiden aan de westzijde van de Vrieserweg en aan de Lageweg, de andere in het Noorden aan de oostzijde van De Pol (= tracée van de weg Peize-Vries) ter hoogte van de Achteromweg. Langs de weg naar Eelde, De Horst, werd verder nog de min of meer verspreide bebouwing van Midden- en Achterhorst aangetroffen. Tussen 1850 en 1940 maakte het noordelijk deel van Peizerhorst de sterkste uitbreiding door.

Hier vormde zich aan weerszijden van de weg Peize-Vries een vrij dicht bebouwingslint, met als gevolg dat dit deel van Peizerhorst in 1940 geworden was tot een nieuwe nederzetting met de naam De Pol. Ook vond er hier uitbreiding plaats langs de Noringerweg en aan het begin van de Zuurseweg. Naast boerderijen werden er bij De Pol ondermeer woningen, een armenhuis en een school gebouwd.

De zuidelijke bebouwing langs de weg Peize-Vries alsmede die van wat thans De Horst genoemd wordt, de weg De Pol-Eelde, breidde in de jaren 1850-1940 in veel geringere mate uit en bleef sterk agrarisch van aard. Wel ontwikkelde zich in deze periode in het ten zuiden van De Horst gelegen Horsterveld de bebouwing van de Rietweg en De Riet. Bovendien kwam met de ontginning van de Witteveenskampen de boerderijenbebouwing van de Oostingslaan tot stand. Deze vanaf de Vrieserweg in westwaardse richting lopende lintbebouwing, zette zich na enkele honderden meters in zuidelijke richting voort langs de Streek.

Gelijktijdig ontstond iets ten westen van deze bebouwing met de ontginning van Het Veen de bebouwing van de buurtschap Boerelaan. De overwegend kleine boerderijtjes bevonden zich hier al dan niet verspreid gelegen aan of nabij de Boerlaan, de Heideweg en de Oostingslaan.

Nog verder naar het westen ontstond in de loop van deze eeuw rond de driesprong Lieverseweg-Altenaseweg-Hooghaar de eerste bebouwing van de nieuwe nederzetting Altena. Min of meer in aansluiting op deze bebouwing diende zich terzelfder tijd langs de Lieverseweg een aantal boerderijen aan, die hun bestaan te danken hadden aan de ontginning van het Groote Veld.

In het noordelijke laagveengebied, waar in 1850 in het geheel nog geen bebouwing werd aangetroffen, ontwikkelde zich in de periode 1850-1940 de nieuwe nederzetting Peizermade. De agrarische bebouwing van dit jonge wegdorp bevond zich aan weerszijden van de Groningerweg en bereikte in 1940 de grootste dichtheid aan de provinciegrens in het uiterste Noorden van de gemeente.

Naast de uitbreiding van de in meer of mindere mate geconcentreerde bebouwing, was er gedurende de periode 1850-1940 tevens sprake van een sterke toename van de verspreide bewoning in het buitengebied.

Zo werd in het ten zuiden van de Roderweg gelegen jongere ontginningslandschap rond 1940 een uitgebreide boerderijenbebouwing aangetroffen aan de wegen: Hooghaar, Laagbroek, Oude Paardendijk, Scharenhulsedijk, Smeerveensedijk, Vossegatsweg. Tevens vond er zowel aan de rand (Achterwold, Brusselseweg, Esweg) als ook op de es van Peize (Esweg) een aanzienlijke uitbreiding van de verspreid gelegen bebouwing plaats. Het noordelijk deel van de gemeente bleef, een enkele boerderij aan de Groningerstraat daargelaten, geheel vrij van verspreide bebouwing.

jt/coll.

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Peize

Kern: Peize

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

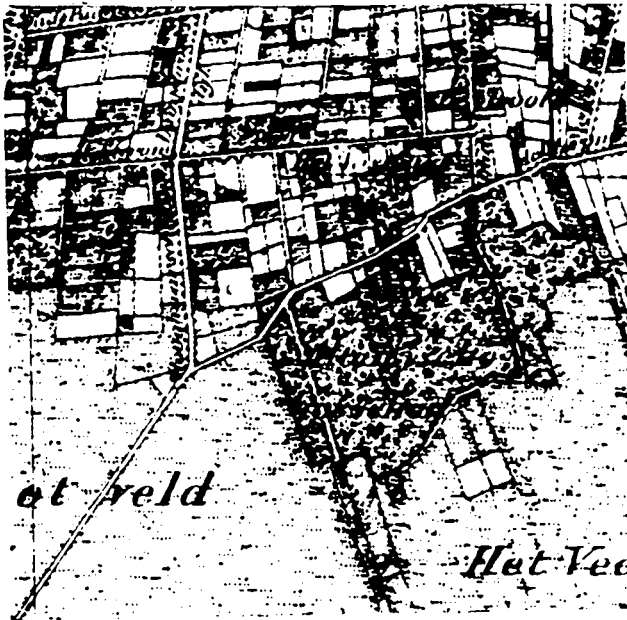
Type nederzetting: Estdorp

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Peize

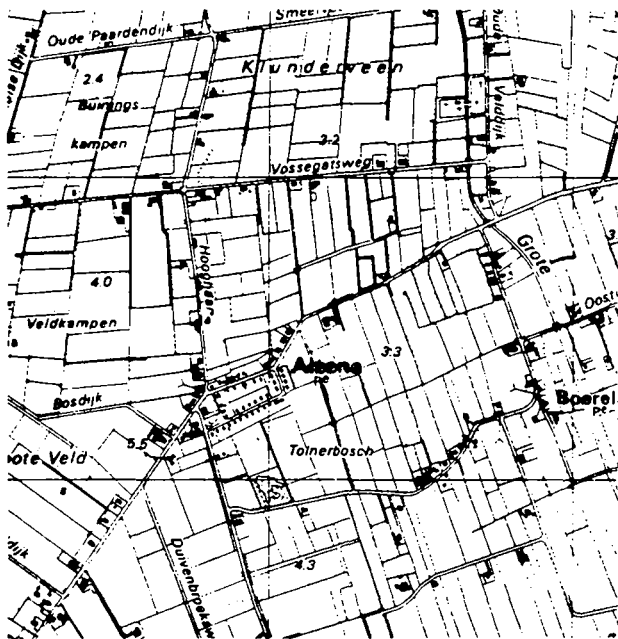
Kern: Altena

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

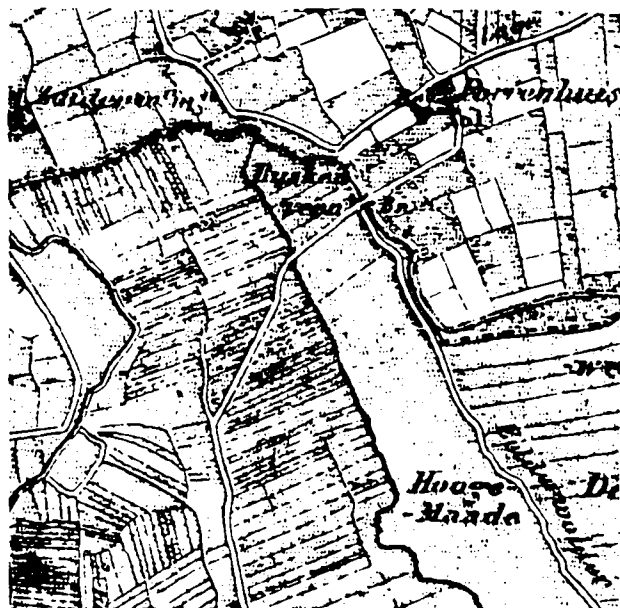
Type nederzetting: Heideveldontginnings-
nederzetting

Schaal 1:25.000

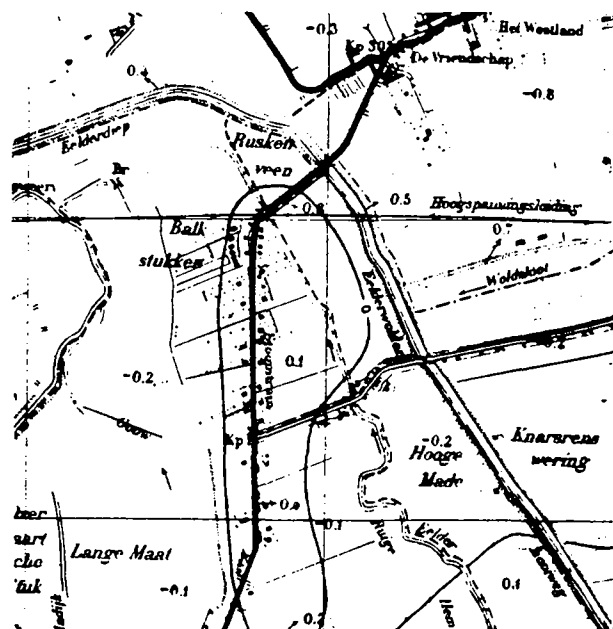
RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Peize

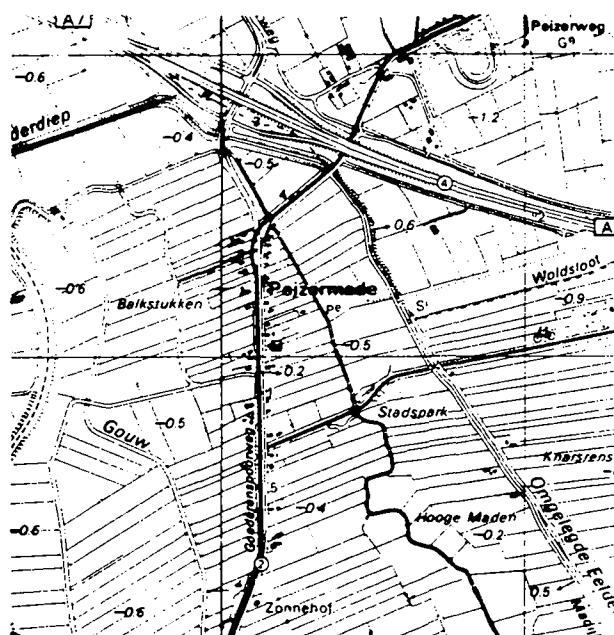
Kern: Peizermade

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Jonge nederzetting ontstaan langs belangrijke hoofdweg

Schaal 1:25.000